

FRANCESC DE BORJA MOLL
SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

FRANCESC DE BORJA MOLL

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

Conferència pronunciada davant el Ple per
AINA MOLL I MARQUÈS
el dia 19 de febrer de 2001

BARCELONA
2001

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Moll, Aina

Francesc de Borja Moll, semblança biogràfica

A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica

ISBN 84-7283-576-6

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica II. Títol

1. Moll, Francesc de B., 1903-1991

2. Lingüistes — Balears — Biografia

929Moll, Francesc de B.

© Aina Moll i Marquès

© 2001, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig de 2001

Tiratge: 450 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès a Altés, SL

Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-576-6

Dipòsit Legal: B. 26003-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Francesc de Borja Moll i Casanovas nasqué a Ciutadella de Menorca el 10 d'octubre de 1903 i morí a Palma de Mallorca el 18 de febrer de 1991. És el darrer, i l'únic menorquí, d'una sèrie de personatges illencs —Tomàs Forteza, Marian Aguiló, Antoni M. Alcover...— que en les darreres dècades del segle XIX i les primeres del XX, quan encara no hi havia a casa nostra estudis regulars de la naixent filologia romànica, impulsats per l'amor a la llengua, arribaren per viarans diferents —com Pompeu Fabra, a Catalunya— a fer-se'n un bagatge científic suficient per a dedicar-se intensament al seu estudi i ens deixaren obres que marquen fites importants en la història de la llengua catalana.

Moll i l'obra del *Diccionari català-valencià-balear*

La seva obra principal, entorn de la qual girà la seva vida i la de la seva família durant prop de cinquanta anys, va ser la redacció i edició del *Diccionari català-valencià-balear* (sovint citat com a *Diccionari Alcover-Moll*), és a dir, la culminació de l'ambiciós projecte que el canonge i filòleg mallorquí Antoni M. Alcover va concebre a finals del segle passat i per al qual va convocar els catalans dos anys abans de néixer ell amb la *Lletra de convit a tots els amadors de la llengua catalana*, de la qual celebrem enguany el centenari. Tota la resta de les seves nombroses activitats —com a lingüista, professor, folklorista i editor, o com a impulsor d'institucions ciutadanes de promoció i defensa de la llengua— quedaven en segon rengle.

El seu ambient familiar i social tenia poc a veure amb la tasca que més endavant va dur a terme —a Menorca no arribaven els efluis de l'efervescència cultural de la Catalunya del tombant de segle, que a Mallorca alimentaren

personatges com els esmentats i com els poetes Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover. Només la seva providencial trobada amb Alcover i un encadenament complex de circumstàncies el menaren a esdevenir col·laborador, primer, i després successor d'aquest, i a tenir un paper important en la resistència cultural catalana, i especialment mallorquina, durant el franquisme.

Era de família modesta, arrelada secularment a l'illa. Setè d'una fillada de la qual els cinc primers moriren abans dels cinc anys, va ser un infant tímid, sobreprotegit per la família. El pare, delineant de professió, era un personatge extraordinari —del qual fa un magnífic retrat en el seu primer llibre de memòries—,¹ vertader dinamitzador de l'activitat cultural de Ciutadella. Ell l'inicia en el dibuix, la música i la declamació i li inculca el gust per la lectura, amb llibres castellans. Als deu anys, entra com a extern al Seminari de Ciutadella, on rep una formació totalment castellana i castellanista (l'ensenyament, tret del religiós, i totes les activitats culturals es feien a Menorca en castellà, malgrat que aquesta llengua era absent de la vida de cada dia). Allí s'apassiona per les humanitats, i especialment pel llatí, i als tretze anys dóna una primera mostra de vocació lexicogràfica: es proposa de completar el *Vocabulario menorquín-castellano* del pedagog ciutadellenc Joan Benejam; però el concebia, com l'autor mateix, com un instrument per a perfeccionar els coneixements de castellà dels menorquins.

«No tinc record» —diu, en *Els meus primers trenta anys*— «que en el Seminari em vagin ensenyar mai res que es referís a la nostra llengua materna, res que em pogués orientar sobre la seva essència i circumstància, ni sobre la manera d'escriure-la ni sobre la seva literatura. Per les lectures sabia que existia un Verdaguier [...], però no puc agrair a cap professor la més petita noció del valor literari, ni tan sols dels noms, d'autors tan cabdals com Costa i Llobera, Àngel Guimerà o Joan Maragall [...]. La meva formació cultural es feia, doncs, en castellà, i quan vaig començar a escriure per al públic no em va passar mai pel cap de fer-ho en menorquí.» I va començar, per cert, de ben jove: als dotze anys, escrivia versos de circumstàncies, i aviat col·laborà a diferents periòdics patrocinats pel bisbat i participà amb entusiasme a la celebració anual del Día de la Prensa Católica; així s'entrenà en les tasques de tipografia i continuà exercitant-se en el dibuix, coses que li serien molt útils més tard.

L'arribada de mossèn Alcover a Ciutadella en viatge d'enquesta per al *Diccionari* resulta providencial per a encaminar la seva formació. Va ser a l'estiu de 1917 —no havia complert els catorze anys— quan formà part del grup de seminaristes que el canonge reuní, com tenia per costum, per a la seva enquesta dialectològica; i aquest fet, intranscendent en la vida dels seus companys, tingué en la seva una importància cabdal. Mossèn Alcover el «descobrí»

1. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys*, Mallorca, Moll, 1970, «Els Treballs i els Dies», núm. 8, p. 15-24.

immediatament, i li mostrà un món nou donant-li informació —apassionada i apassionant— sobre la llengua catalana i els seus dialectes, sobre la Renaixença i els grans poetes catalans i sobre l'obra del *Diccionari*. Aquell primer contacte, que li féu prendre consciència de la seva identitat, marcà l'inici d'una relació que havia de durar fins a la mort del canonge —i més enllà i tot, pel compromís de dur a bon terme la seva obra. A partir d'aquell moment, envia a Alcover moltes cèdules del parlar de Ciutadella i en rep orientacions i llibres —especialment el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, que li aporta nombrosos coneixements sobre el català i una informació detallada dels treballs de preparació de l'obra alcoveriana i de les accidentades relacions d'Alcover amb bona part de la intel·lectualitat de Catalunya.

Als disset anys deixa el Seminari, i mentre cerca una sortida professional a l'abast de les modestíssimes possibilitats familiars, fa dibuixos d'operacions quirúrgiques per a un jove doctor, toca el piano a les festes d'una societat recreativa, escriu als periòdics locals... En fi, sembla destinat a no moure's de l'illa i a continuar, almenys en part, el paper del seu pare com a animador artístic i cultural de la petita ciutat. Escriu a Alcover per comunicar-li la seva nova situació, i aquest li contesta convidant-lo a passar una temporada a casa seva per a informar-se sobre el terreny de les tasques del *Diccionari*, a fi de treballar-hi després.

Era l'any 1920. Ben lluny dels temps d'eufòria en què mossèn Alcover era unànimement aplaudit —i qualificat d'«apòstol de la llengua catalana»— i en què els seus projectes de visionari, emparats per Prat de la Riba, esdevenien realitats carregades de futur. Lluny també de l'etapa en què Alcover presidí la Secció Filològica i, a petició de Fabra, diposità a l'Institut d'Estudis Catalans la *calaixera*, el moble que contenia les set-centes mil cèdules que en aquell moment (1915) tenia reunides per al *Diccionari*. Les dissensions que aviat sorgiren entre Alcover i els altres membres de la Filològica, que la prudència de Prat de la Riba sabé contenir des del primer moment, s'havien agreujat a la mort d'aquest i, després d'una lamentable sèrie d'episodis, havien acabat amb la sortida d'Alcover de l'IEC i la reinstal·lació de la calaixera al seu domicili de Palma (1918). Mossèn Alcover havia publicat quatre dels seus cinc manifestos contra l'Institut,² amb la violenta agressivitat que el caracteritzava i que feia molt difícil la reconciliació, i després d'acudir al rei i al Govern de Madrid, havia obtingut del Ministeri d'Instrucció Pública una subvenció de vint-i-cinc mil pessetes dels pressupostos de 1920 per a posar en marxa les tasques d'elaboració del *Diccionari*³ —la qual cosa contribuï a fer-lo malveure a Ca-

2. Més ben dit, contra els «instituters», com deia ell: la institució, la respectà sempre, i sovint es manifestava orgullós de ser president vitalici de la Secció Filològica.

3. Les incidències del conflicte amb l'Institut i dels tràmits per a la subvenció i els detalls de la discussió i votació del pressupost de 1920 en el Congrés de Diputats, es poden seguir pas

talunya. Per primera vegada, es podia permetre de pagar la feina dels col·laboradors, i cercava gent jove per a l'ordenació alfabètica dels materials i per a l'elaboració sistemàtica de cèdules de llenguatge viu i de llengua escrita. La seva oferta va resultar, doncs, providencial per al jove Moll, i més tard es va veure que ho era també per a Alcover i la seva obra.

Arriba a Mallorca el 2 de gener de 1921 i, al cap d'un mes de feina intensa, torna a Ciutadella per organitzar-hi un equip de replega sistemàtica de llenguatge menorquí per al *Diccionari*; després torna a Mallorca per fer-se càrrec de la secretaria de l'obra i preparar-se per intervenir en l'elaboració tècnica d'aquesta. Comença participant en un curset intensiu de fonètica i dialectologia catalanes que el professor Bernhard Schädell, orientador de tots els grans projectes alcoverians, impartí a casa d'Alcover mateix. Acabat el curset, posa en pràctica, ensinistrat per mossèn Alcover, els coneixements adquirits en una *eixida filològica* a Manacor i en un llarg viatge d'enquesta dialectològica per tot Catalunya i el País Valencià que durà cinc mesos.⁴ De tornada d'aquesta eixida, Alcover escriu al senyor Josep Moll per expressar-li la seva satisfacció pel treball i la manera de ser del seu fill i el desig de mantenir-lo al seu costat. A partir d'aquell moment, Moll queda definitivament lligat a l'obra alcoveriana.

Allotjat a casa de mossèn Alcover, durant sis anys —fins que, el juny de 1929, es casa amb una ciutadellenca i s'instal·la a la casa del costat de la d'Alcover— du un règim de vida gairebé conventual, en què cada minut és aprofitat, i reparteix la feina diària entre les tasques del *Diccionari* i la seva formació en filologia i en llengües, dins la magnífica biblioteca romànica de mossèn Alcover, segons un pla d'estudis sistemàtic fixat per Schädell l'any 1921. L'any 1923, W. Meyer-Lübke li imparteix —a domicili, també— un curset intensiu de lexicografia i etimologia i l'ensinistra, amb materials de la calaixera, en la redacció d'articles per al *Diccionari*. Així adquireix una formació sòlida, que li permet col·laborar de manera creixent en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BDLC) i fer-se conèixer dels romanistes amb articles sobre llengua i notes necrològiques i bibliogràfiques.

a pas en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. X-XII (juny-setembre 1918-juny 1921), on les cartes, articles i discursos dels contraris són transcrits literalment i comentats per Alcover amb l'agressivitat acostumada. Moll comenta aquests fets i les seves repercussions públiques, de manera al meu entendre ponderada i objectiva, en Francesc de B. MOLL, *Un home de combat* (mossèn Alcover), 1a ed., Palma, Moll, 1962, 2a ed., Palma, Moll, 1981, p. 160-216.

4. Alcover, com de costum, conta en el BDLC, amb tots els detalls, les incidències d'aquesta eixida (la més llarga de la seva vida), de manera que podem saber, dia per dia i hora per hora, com es repartia la feina amb els dos col·laboradors que l'acompanyaven —Moll, durant tot el viatge, i per torn els preveres Joan Benejam i Jaume Sastre—, què feia cadascú en cada moment i amb quins informadors, on s'hostatjaven, qui els acollia, de què parlaven... Vegeu «Diari de l'Eixida Filològica per tot Catalunya i el Reyno de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. XII (1922), p. 145-335.

A partir d'un projecte d'introducció al *Diccionari*, fet per Alcover l'any 1921, i de dos informes sobre el pla general de l'obra, fets per Schädel (1921) i Meyer-Lübke (1923),⁵ redactà un projecte que, un cop aprovat per Alcover, consideraren definitiu. El 31 de gener de 1924 n'inicien la redacció, i en el número de gener-juny de 1925, a la secció de «Crònica de l'obra del Diccionari», s'anuncia amb gran eufòria l'imminent inici de la publicació, que es farà a l'estampa que Alcover ha comprat amb els seus estalvis, dotada amb els mitjans adients per afrontar-ne la complexitat; tenen un nou col·laborador i en preparen dos més per tal que treballin en les tasques de redacció, i han començat una campanya per a la captació de subscriptors amb una conferència de Moll, de la qual es reproduïx el text.⁶ En aquest mateix número es deixa constància d'una segona visita de Meyer-Lübke, durant la qual aquest completa la seva tasca de guiatge revisant el milenar llarg de fulls del *Diccionari* que tenien redactats.⁷ En el número següent (juliol-desembre de 1925), en què es dóna compte del cobrament de les subvencions del segon semestre de l'any, l'eufòria continua: ja tenen un nou redactor entrenat i estan en període de preparació tècnica dos nous redactors; s'ha creat «un magnífic i desinteressat cos de consultors» per als dubtes que sorgeixin en el curs de redacció, i s'ha publicat un prospecte explicatiu de l'obra i vuit pàgines de mostra del *Diccionari* que es reparteixen als subscriptors.

En el primer número de 1926, el to del BDLC contrasta absolutament amb aquest entusiasme: no hi ha «Crònica de l'obra del Diccionari» ni es fa cap menció de les subvencions; es dóna notícia de la feina de difusió de la propaganda i de la bona resposta que hi han donat els periòdics illencs i dos del País Valencià —*Las Provincias*, de València, i *Heraldo de Castellón*: cap menció dels de Catalunya. En el segon número es recullen les «Veus amigues» que parlen de la mostra del *Diccionari* —provinents d'importants revistes estrangeres de romanística i de premsa de Mallorca, València, Per-

5. Alcover publicà el seu projecte d'introducció i els informes del dos professors en l'original alemany (*Redaktionelles Schema für das Diccionari català-valencià-balear* i *Gedanken über die Anlage des von Mn. A. M. Alcover unternommenen Diccionari català-valencià-balear*, respectivament), seguits d'«una versió catalana que hem engarbullada... per aquells que en matèria d'alemany el negre els embarassa», en el BDLC, vol. XIII (juliol-agost 1923), p. 72-94.

6. Vegeu «Com ha d'esser el *Diccionari català-valencià-balear*. Conferència pronunciada d'En Francesch de B. Moll Casanovas, dia 5 de març d'enguany, en el Museu Arqueològic diocesà de la Ciutat de Mallorca», BDLC, vol. XIV (gener-juny 1925), p. 3-15.

7. A l'apartat de «Crònica de l'obra del Diccionari», Alcover en dóna compte amb entusiasme: «Dia 25 d'abril mos comparegué inopinadament, donantnos un ensurt gratíssim, lo nostre il·lustre amich i gran mestre de filòlegs Dr. Guillem Meyer-Lübke [...]. No fou estèril per l'obra del Diccionari aquesta segona vinguda del gran Mestre [...]. El Dr. Meyer-Lübke prengué pel seu conte les mil i tantes fulles de la redacció manuscrita del Diccionari, i llegintles acuradament hi feu escrupolosa revisió, afavorintnos ab copioses i sàbies observacions que aprofitarem i aprofitam ab lo respecte que's mereixen per venir de qui venen.» BDLC, vol. XIV, p. 86-87.

pinyà, Olot i Madrid— i les «Veus inimigues», de les quals només una és «positivament inimiga» (una atzagaiada publicada a *La Voz de Menorca*); les altres, diu Alcover, són «les veus inimigues negativament, les *veus del silenci*, o sia, el callament d'aquells periòdics qui per llur significació haurien de parlar del Diccionari, i per passió no en parlen ni bé ni malament.» I el darrer número, d'octubre-desembre, s'acaba amb dos textos que es prestaven a una gran repicada de campanes i tenen aires de funeral: «Acabament del tom XIV» —que coincideix amb el vint-i-cinquè aniversari de l'inici del BDLC— i «Ja ha sortit el diccionari!», subtítulat simplement «Avis als subscriptors del *Bolletí*», on és patent un desànim profund. De fet, al llarg de l'any han anat caient, com un castell de cartes, les il·lusions de publicació ràpida del *Diccionari*: ha desaparegut dels pressupostos la subvenció que des de 1920 atorgava el Ministeri d'Instrucció Pública —i ja no es recuperarà, malgrat les desesperades gestions que Alcover i els seus amics fan a Madrid i a Barcelona—, i ja és evident que a Barcelona la propaganda del *Diccionari* cau en el buit; d'altra banda, els dos franciscans entrenats en la redacció cessen per dedicar-se a les tasques del seu ministeri: Alcover i Moll queden com a únics redactors, i encara el primer s'hi pot dedicar poc, per obligacions dels seus càrrecs i per problemes de salut... Calgué, doncs, resignar-se a un ritme lentíssim de redacció i de publicació de l'obra i suspendre la publicació del BDLC; i això ens priva de veure-hi consigna l'únic fet encoratjador d'aquells moments negres: la reconciliació amb Fabra.

I ara, permeteu-me un incís. Jo m'havia proposat de fer, en arribar en aquest punt, un al·legat en defensa de la memòria de mossèn Alcover, ja que la generositat que mostrà Fabra —i de la qual Moll, que en fou testimoni, quedà admirat—⁸ no fou compartida pels seus companys de l'IEC, i tenia la impressió que en aquesta casa encara no s'havia esborrat del tot el ressentiment contra ell. L'acte que ara s'hi prepara en ocasió del centenari de la *Lletra de convit* em fa pensar que anava errada o, en tot cas, que aquesta efemèride servirà per a la reconciliació definitiva de l'IEC amb el primer president de la seva Secció Filològica. Me n'alegro de tot cor: allò que queda de les persones, un cop que han desaparegut, no són les picabaralles personals, sinó les obres positives que han fet. I el recobrament d'Alcover com a part important del patrimoni de l'Institut l'honora a ell, però honora també l'Institut mateix: qui sap a quin ritme hauria avançat el català, sense l'onada d'entusiasme que ell sabé encomanar a tota la comunitat de llengua catalana ara fa cent anys i que donà l'esplet de col·laboradors —que coneixem amb noms i llinatges— que durant vint-i-cinc anys aportaren cèdules i esforços a una obra que era de tots...! Però tornem a Francesc de Borja Moll.

8. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers...*, p. 193-196, i *Un home de combat...*, p. 251-252.

Els anys que seguiren van ser quasi tan durs per a ell com per a Alcover, ja que patia, de retruc, el buit dels catalanistes de Catalunya i de Mallorca i, a més, tingué alguns desacords amb el canonge; els referents a la redacció del *Diccionari* es resolgueren signant cadascú amb la inicial del seu cognom els articles del primer volum —l'únic en què Alcover va participar—, però li fou molt difícil evitar qualque disbarat d'un Alcover endut per falses esperances,⁹ o arrabassar-li a les bones el permís per a canviar «quan ell fos mort» l'ortografia «heterodoxa» del *Diccionari* per la de l'Institut i la publicació, en penyora d'aquest permís —sense el qual no sé si s'hauria decidit mai a fer el canvi—, de la seva *Ortografia mallorquina segons les Normes de l'Institut*, com a obra adherida al DCVB.¹⁰ També s'hagué d'esforçar molt per ajudar-lo a superar la depressió que li causaren, d'una banda, les mancances de salut —que l'obligaren a deixar del tot la feina de redacció l'any 1928— i, de l'altra, el temor que es perdés tot l'esforç d'aquells anys per la penúria econòmica o per la dispersió dels materials en ser mort ell. Això darrer ho evità amb la creació de l'Editorial Alcover SL.¹¹ I novament hem de dir: què hauria estat d'aquesta obra, si Alcover no hagués pres aquestes mesures...!

En morir Alcover, el febrer de 1932, la càrrega del seu successor es fa més feixuga: als vint-i-nou anys, té responsabilitats familiars —la seva segona filla neix vuit dies després de la mort del seu mestre—, i es troba de sobte sense sou i com a únic redactor i editor d'una obra costosíssima per la qual Alcover s'havia arruïnat i havia contret algun deute que calia eixugar. No obstant això, no dubta a comprometre's, en una crida pública, a continuar l'obra per molt que li costi. Per aconseguir-ho, reprèn la publicació del BDLC, ara amb el subtítol *Revista mensual de lingüística, folklore i literatura*, sense sortides de botador i amb ortografia normalitzada, i n'inicia el tom xv amb el número de gener-febrer de 1933, que conté una «escamesa» on exposa que el *Bolletí* «ve a complir una missió conciliadora, instructiva i orientadora», seguida d'una extensa nota necrològica sobre Alcover i d'una crònica on anuncia la creació de l'Obra Impulsora del *Diccionari català-valencià-balear*. Els números següents demostren que la revista compleix satisfactòriament la missió que s'ha assenyalat: una sèrie de «Lliçons elementals de gramàtica catalana», la publicació per capítols de la *Vida del Reverend Mestre Ramon Llull segons el ms. 16432 del British Museum*, una secció de «Consultes de llenguatge», recensions i notes necrològiques d'una gran ponderació, etc. La crònica reflecteix la bona feina de la Lliga de Socis Protectors, que forma part de l'Obra Impulsora del DCVB.

9. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers...*, p. 196-200, i *Un home de combat...*, p. 252-259.

10. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers...*, p. 256-258, i *Un home de combat...*, p. 281-282.

11. Quant a les circumstàncies de la creació i a la posterior dissolució de l'Editorial Alcover SL, vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers...*, p. 255-256 i 271-273.

Això desarma aviat els recels d'antics enemics mallorquins del temps d'Alcover, que s'incorporen a la tasca de foment del *Diccionari* i l'incorporen a ell a la revista *La Nostra Terra*, a l'Associació per la Cultura de Mallorca, etc. —i a partir d'aquell moment, el trobarem, com a participant entusiasta o com a principal promotor, en totes les iniciatives que sorgeixen a l'illa en favor de la llengua. A Barcelona —on és conegut com a «acòlit» d'Alcover—, els progressos són més lents: l'acostament a l'Institut d'Estudis Catalans, propiciat pel mallorquí Joan Mascaró, va ser afavorit per Fabra —el qual va fer gestions per aconseguir la continuïtat del *Diccionari* per mitjà de la Secció Filològica o per altres vents— i pels seus deixebles Ramon Aramon i Joan Coromines,¹² amb els quals lligà una amistat de llarga durada; però els Fets d'Octubre de 1934, primer, i més tard la Guerra Civil, frustraren tots els intents d'obtenir ajuda institucional. A Madrid també fracassaren unes gestions semblants de Menéndez Pidal i els seus companys del Centro de Estudios Históricos, que l'any 1928 li havien publicat la traducció castellana de la *Introduction to Vulgar Latin* de C. H. Grandgent, anotada i ampliada, i el 1934 l'incorporaren als treballs de l'ALPI (*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*) com a enquestador, amb Sanchis Guarner, a tot el territori català.

El gener de 1935 és elegit per unanimitat «individuo correspondiente de la Academia Española» (que no es deia *Real*, perquè érem en temps de la República), i a finals d'abril de 1936 esdevé membre corresponent de la Secció Filològica d'aquest Institut d'Estudis Catalans; però els avatars polítics van fer oblidar el nomenament,¹³ i la seva incorporació real a l'IEC va ser molt més tard: estigué adscrit a la Filològica, com a adjunt, l'any 1961, i com a numerari des del 1962 fins a la seva mort —si bé, després de complir els setanta anys, les deficiències de salut l'obligaren a espaiar molt l'assistència a les sessions.

12. Amb Coromines mantingué, al llarg de prop de cinquanta anys, una abundosa correspondència, iniciada l'any 1933 amb motiu de la publicació de la seva monografia *Vocabulari tècnic dels molins de vent* al BDC. En aquest *Epistolari* publicat recentment (vegeu nota 13), a la *Correspondència de Joan Mascaró* —amb Moll i amb altres corresponents— recopilada per Gregori Mir i en els darrers capítols d'*Els meus primers trenta anys*, es troba abundosa informació sobre les gestions que es feren en aquella època.

13. En el pròleg a l'*Epistolari Joan Coromines-Francesc de B. Moll* (Fundació Pere Coromines, 2000, p. 17), on figuren *in extenso* les gestions que Coromines féu, de 1958 a 1962, per fer-lo entrar com a numerari a la Secció Filològica (SF), sense que cap dels dos faci menció de la seva situació de corresponent, vaig explicar la troballa recent de la carta en què Coromines li comunica, de part de Fabra, l'acord de la SF, i la seva carta a aquest, d'agraïment i acceptació, i vaig atribuir al traspaperament d'aquests documents, i a la incertesa sobre si l'acord de la SF havia estat ratificat pel Ple, el fet que no se'n faci menció en *Els altres quaranta anys* i que la família no en tingués constància clara. Posteriorment, he comprovat que la dada es recull en diferents elogis curriculars —com ara el de Carl Gossen, en ocasió del lliurament del Premi Osian (1978), o el de Joan Miralles, en l'acte d'investidura com a doctor *honoris causa* de la Universitat Balear. Aprofito l'avinentesa per rectificar aquella errada.

Mentrestant, ja el 1932, comprenent que hauria de guanyar-se la vida i la de la família amb activitats al marge de la tasca del *Diccionari*, amplia la impremta Mossèn Alcover i, un cop dissolta l'Editorial Alcover SL, es dedica a fer d'impressor i d'editor. La publicació del *Diccionari* i del *Bolletí* continua a ritme lent, fins que l'esclat de la Guerra Civil l'obliga a suspendre'n la publicació —a mitjan tom XVIII, el BDLC, que ja no va tornar a sortir, i ja iniciat el tom tercer, amb ortografia normalitzada, el *Diccionari*. Després, i durant catorze anys, també aquest va semblar interromput per sempre. Però ell no deixà ni un dia de treballar-hi unes quantes hores —més hores els diumenges i festius que els dies feiners—, ben decidit a dur-lo a terme, encara que no s'hagués de publicar mai. L'any 1943, un industrial català i catalanista s'interessa per l'obra i li ofereix un tracte que ell accepta de tot cor: una aportació econòmica per cada full d'original mecanografiat, en concepte de préstec (que en aquell moment tenia tot l'aire de ser a fons perdut); això li permet dedicar més hores a la redacció i contractar com a col·laborador Manuel Sanchis Guarner, tot just sortit de la presó i exiliat de València —la col·laboració, consistent en la preparació dels materials per a la redacció definitiva, havia de durar fins al 1959 (la qui us parla compartí amb ell la feina del volum IX i el substituï del tot en el X). L'any 1949, cedint a pressions amicals, anuncia en els diaris de Mallorca la represa de la publicació; es crea una Comissió Patrocinadora del Diccionari, que sol·licita i obté el suport de personatges i institucions de tot l'àmbit català —entre ells, el de l'Institut d'Estudis Catalans—, i ben aviat s'organitzen, a Mallorca, Barcelona i València, els secretariats de l'Obra del Diccionari, que despleguen una gran activitat. No es tracta de gent del món universitari, sinó d'empresaris i publicistes intensament catalanistes. I una vegada més, el gran projecte de mossèn Alcover és salvat per l'acció de la societat civil dels Països Catalans.

L'any 1962 s'acaba, amb el tom X, la primera edició del *Diccionari*, i el 1968, revisats i reeditats amb ortografia normalitzada els dos primers toms, l'obra quedà definitivament acabada i ell pogué dedicar-se a obres que projectava i que no havia emprès per manca de temps, o a les tasques d'institucions cíviques que estimava molt.

En el segon volum de les memòries (*Els altres quaranta anys*) i en altres obres, com ara la correspondència amb Joan Coromines i amb Joan Mascaró, recentment publicades, o el número que la revista *Anthropos* li dedicà,¹⁴ es troben, contats per ell mateix, els episodis de la seva vida entre els trenta i

14. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els altres quaranta anys*, Palma, Moll, 1975; Josep FERRER i Joan PUJADAS (cur.), *Epistolari Joan Coromines-Francesc de B. Moll*, Fundació Pere Coromines, 2000, pròleg d'Aina Moll; Gregori MIR, *Correspondència de Joan Mascaró (1930-1986)*, Palma, Moll, 1978, 2 vol., secció XXX, *Francesc de B. Moll*, primera part vol. I, p. 272-409, segona part vol. II, p. 7-130; *Anthropos. Boletín de Información y Documentación*, núm. 44 (1984), Barcelona, Fundació Anthropos.

els setanta anys, i veiem com els antics enemics de mossèn Alcover esdevenen grans amics, com els catalanistes de tots els Països Catalans treballen junts, per damunt de qualsevol diferència ideològica o religiosa, pel recobriment de la llengua i la cultura catalanes, i com ell s'esforça per dur endavant una fillada de vuit infants treballant sempre en coses que fossin útils per a aquell gran objectiu. De l'única cosa de la qual només treia compensació econòmica —l'explotació comercial de la impremta, que fou la base de la seva economia després de la mort de mossèn Alcover—, se'n despreguà per poder-se dedicar novament a les enquestes dialectològiques per a l'ALPI, l'any 1947, quan l'èxit dels seus *Manuales Moll para el estudio de idiomas* i la feina de professor d'alemany a l'Institut de Palma li permetien considerar cobertes les necessitats mínimes del «clan Moll» (compost aleshores de dotze persones). En canvi, l'any 1948 comprà la llibreria Llibres Mallorca, que, a més d'ajudar a dur endavant la família, esdevingué un focus de difusió dels llibres catalans, on acudien sovint i feien tertúlia els lletraferits mallorquins, atrets per la seva simpatia i la de la seva filla Francisca, que se'n va fer càrrec des de 1949.

Complerts els setanta anys, continua treballant, sobretot en reedicions d'obres seves, en els extensos pròlegs als quatre volums del *Cançoner popular de Mallorca*, del pare Rafel Ginard Bauçà (1979-1983), o en la cura d'edicions d'obres importants, com la *Flora de Mallorca*, del pare Francesc Bonafè, en quatre volums també (1977-1980). D'altra banda, intensifica, en la mesura que la salut li ho permet, la seva activitat ciutadana, especialment durant els darrers anys del franquisme i el període de la preautonomia: des de l'Estudi General Lullia i l'Obra Cultural Balear, té un paper destacat en empreses col·lectives, com el Congrés de Cultura Catalana (1975-1977) i la primera Campanya per la Normalització Lingüística, en la qual participa amb conferències i articles; és vicedirector dels Cursos d'Estiu de Català a Mallorca —des del seu inici el 1978 fins ben avançats els vuitanta—, vicepresident del Comitè Organitzador —que presidí Badia i Margarit— del XIV Congrés de Lingüística i Filologia Romàniques (Mallorca, abril de 1980), etc., i és objecte d'una llarga sèrie d'homenatges que, donat el seu tarannà, el fatiguen considerablement, en moments en què les mancances de salut sovintegen i es compliquen cada vegada més: és sotmès a operacions quirúrgiques diverses i pateix un parell de malalties greus, de les quals els metges aconsegueixen salvar-lo, sense saber exactament què les produeix. L'any 1985 li descobreixen tardanament un tumor medullar i el sotmeten a una nova operació, de la qual queda invàlid i, reduït a una cadira de rodes, va perdent forces i capacitat per a la feina. S'esforça reiteradament per escriure un tercer llibre de memòries, que diu que vol titular humorísticament *Els penúltims trenta anys*, però ha d'acabar per rendir-se.

L'obra científica, al marge del *Diccionari*

En el volum tercer de la miscel·lània que li dedicà la revista *Randa* (1980) i en la publicació de la Universitat de les Illes Balears (UIB) quan li concedí el doctorat *honoris causa* l'any 1983, es troba detallada la seva bibliografia, que Joan Miralles, en un discurs d'homenatge de 1982,¹⁵ precursor del que pronuncià com a padrí de doctorat, comptabilitzà així: «Com a mínim 873 títols, fins al 1979, on trobam de tot: llibres i opuscles originals i autònoms, amb paginació pròpia (37), edicions de textos (14), traduccions (6), parlaments (24), articles en revistes filològiques (34), articles periodístics i notes breus (338), pròlegs i presentacions (41), recensions (351), escrits rimats i de caire humorístic (13), entrevistes (15).»

Miralles, en aquests treballs, i altres companys de la Filològica —molt especialment, en repetides ocasions, Antoni M. Badia i Margarit, Germà Colon i Joan Veny— han fet l'anàlisi d'aquesta producció molt millor que no ho faria jo; ací n'esmentaré només els títols que, per la seva importància intrínseca o per les circumstàncies en què es van escriure, considero especialment interessants —a part de les memòries i de la biografia d'Alcover, *Un home de combat*, que he esmentat reiteradament.

1. *Obres de joventut*. Aquestes obres el donaren a conèixer en el món dels romanistes: tota l'aportació al BDLC (1923-1936); «Suplement català al *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* de Meyer-Lübke» (*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* (AOR), vol. I-IV, 1928-1931); «Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella» (a la *Miscel·lània Filològica* dedicada a mossèn Alcover el 1931); «La flexió verbal en els dialectes catalans» (AOR, vol. II, III, V I VI), i les monografies dialectals que li valgueren el Premi de Filologia de l'IEC de 1933, 1934 i 1936: *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*, *Vocabulari popular de l'art de la construcció* i *Nomenclatura de les sínies del País Valencià i les Illes Balears* (publicades al BDC, XXII, XXIII I XXIV, respectivament).

2. *Obres per a l'ensenyament del català a les Illes*. Entre aquestes obres, destaca especialment l'*Ortografia* ja esmentada i les gramàtiques: de les «Lliçons elementals» del BDLC de 1933, repeses i ampliades successivament, deriven diferents manuals, des dels *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics* («Les Illes d'Or», 1937) passant per *La lengua de las Baleares*, en diferents edicions amb títol castellà, tal com s'exigia a la

15. Vegeu «Francesc de B. Moll, fill il·lustre de Palma», discurs fet a l'Ajuntament de Palma, en l'acte en què se solemnitza la concessió d'aquest títol honorífic (1983), reproduït en Joan MIRALLES, *Discursos per la llengua*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de les Illes Balears, 1999.

postguerra, fins a la *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* («Raixa», 1968). Com a complement, publica el *Vocabulari* —més tard ampliat en *Diccionari— català-castellà, castellà-català*.

3. *Obres d'ensenyament de llengües*. A més dels manuals de gramàtica alemanya i italiana, que es completaven amb llibres de lectura, claus dels exercicis i un diccionari bilingüe italià-castellà, tingué gran difusió, a Espanya i a l'estranger, el *Curso breve de español para extranjeros* que redactà per als cursos d'estiu que durant molts anys organitzaren conjuntament la Universitat de Barcelona i l'Estudi General Lullia de Mallorca, a la seu d'aquest (la primera edició és de 1954). També *La lengua de las Baleares enseñada a personas de habla castellana* va ser objecte de nombroses edicions (la primera, el 1969).

4. *Obres generals*. Una d'aquestes obres és la *Gramàtica històrica catalana* (Gredos, 1952, de la qual es publicà una versió catalana de Ferran Fabregat, a la col·lecció «Honoris Causa» de la Universitat de València, l'any 1991), que aparegué quasi simultàniament amb la de Badia i Margarit —tots dos l'havien empresa sense saber que l'altre hi treballava, però resultaren complementàries; la principal novetat de la de Moll fou el capítol dedicat a la sintaxi—; *Els llinatges catalans* («Raixa», 1959), i la traducció castellana del *Manual de lingüística romànica* de B. E. Vidos (1963).

5. *Compilacions d'articles*. Algunes d'aquestes compilacions són *L'home per la paraula* («Biblioteca Raixa», núm. 100, 1974); *Textos i estudis medievals* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982), i *Materials de divulgació filològica* (UIB, 1983).

Hí ha molts articles dispersos en publicacions periòdiques, la majoria de caràcter didàctic i divulgatiu —per exemple, a les pàgines que amb el títol «La columna de foc» es publicaren setmanalment al diari *Última Hora* en temps del Congrés de Cultura Catalana i fins a l'any 1980—, però també de caràcter polèmic, responent a crítiques dels «descastellanitzadors ultrancers», com deia Coromines, o a les atzagaiades dels anticatalanistes, i de caràcter científic, en revistes de filologia, actes de congressos, etc., o conferències publicades com a fulletó, la més important de les quals és la titulada *Llengua o dialecte? Català o mallorquí?*, pronunciada a la sessió inaugural dels cursos de l'Obra Cultural Balear 1978-1979 i que, publicada amb el patrocini del Consell General Interinsular, presidit per Albertí, i distribuïda massivament —més de cinquanta mil exemplars— de manera gratuïta, va contribuir sens dubte a crear un clima popular favorable a la normalització lingüística.

L'activitat editorial

La seva tasca d'editor estigué quasi tota encaminada a contribuir a la causa catalana. A la mort d'Alcover, continuà publicant a l'Editorial Alcover SL,

a més del *Diccionari* i el BDLC, l'obra personal més important d'aquell —admirada per lingüistes i folkloristes d'arreu del món—: les *Rondaies Mallorquines*, publicades sota el pseudònim de Jordi des Recó. Després, l'*Aplec de Rondaies Mallorquines* ha estat, amb el *Diccionari*, la bandera de l'Editorial Moll, que n'ha fet múltiples edicions —les primeres, il·lustrades (com el DCVB) només per ell i pel seu germà Josep, després també per altres il·lustradors, segons el caràcter de l'edició—, inclosa la reproducció en cassetts de les emissions que Ràdio Popular de Mallorca en va fer amb gran èxit durant molts anys: rondalles llegides —per a estimular-ne la lectura— en què ell feia el paper de narrador, amb un equip d'una desena de persones que feien els papers dels personatges.

Altres publicacions emblemàtiques de l'Editorial Moll són dues col·leccions de preu i presentació modestos: «Les Illes d'Or», de creació literària d'autors balears —que fundà l'any 1934 per proporcionar als mallorquins lectures diferents de les rondalles— i «Raixa», d'abast més ampli —incloïa també assaig i reunia autors de tot l'àmbit català (i des de 1968 augmentà el format)—, que sorgí com a conseqüència del fracàs de l'intent de revista del mateix nom, avortat per la censura l'any 1954; el seu primer número, *El que cal saber de la llengua catalana*, de Joan Coromines, tingué un èxit enorme. L'any 1962, *Un home de combat (mossèn Alcover)* aparegué simultàniament a les dues col·leccions. També va ser iniciativa seva una col·lecció més ambiciosa, «Els Treballs i els Dies», iniciada el 1964 (a més d'una altra, «Exemplaria Mundi», que ho era massa: només en sortiren quatre volums, entre 1947 i 1955). En aquestes tres col·leccions, que encara duren, es donaren a conèixer molts dels escriptors de les generacions de postguerra de les Illes —Josep M. Llompart, Jaume Vidal Alcover, Bernat Vidal i Tomàs, Blai Bonet, Baltasar Porcel i altres de més joves— i trobaren aixopluc, en temps difícils, autors tan importants com Joan Fuster, Maria Aurèlia Capmany, Alexandre Cirici, Manuel de Pedrolo i un llarg etcètera. Naturalment, hi publicà també la majoria de les seves obres.

Impuls a tasques culturals

Ja hem vist que, de molt jovenet, començà a participar en les activitats culturals de Ciutadella, en castellà; després de la trobada amb Alcover, el trobem sempre en primer rengle (però no al capdavant: només perquè les circumstàncies ho feren necessari, acceptà de ser rector de l'Estudi General Lullia durant un temps) en totes les activitats i institucions dedicades a la promoció de la llengua i la cultura catalanes a Mallorca: des de les classes i les tertúlies literàries clandestines en pisos particulars de la immediata postguerra, fins als cursos d'estiu de català del període preautonòmic, passant per actua-

cions en entitats tradicionals, com la Societat Arqueològica Lulliana o la Maioricensis Schola Lullistica, i d'altres de nova creació —l'Estudi General Lullia, on s'iniciaren, a l'empara de la Universitat de Barcelona, els cursos universitaris que obriren el camí a la UIB, i l'Obra Cultural Balear, creada per iniciativa seva l'any 1962. I veiem com aprofita, amb gran sentit pràctic i efectivitat didàctica, totes les escaletes que es van obrir i que permeten d'incidir en una societat dominada pel règim franquista i acomodada a una situació diglòssica secular: classes de català, conferències als pobles, emissions radiofòniques —a més de les rondalles, una emissió en què cada dijous responia durant mitja hora a consultes del públic sobre llengua tingué durant molts mesos una gran audiència—, participació en la traducció dels llibres litúrgics, etc.

Els seus alumnes de l'Institut que s'interessaren pel català i altres amics d'ells lletraferits trobaren a casa seva cordial acollida. Durant el temps que hi treballà Sanchis Guarner (qui exercí des de «can Moll» un veritable mestratge literari a Mallorca), els qui durant molts anys foren els «poetes joves» perquè no en sorgien d'altres —Jaume Vidal Alcover, Josep M. Llompart, Llorenç Moyà, etc.— hi passaren moltes hores: participaren amb entusiasme en l'aventura de la revista *Raixà*, finalment frustrada, i tingueren la iniciativa de la col·lecció de poesia «La Balanguera», que, iniciada el 1973 amb *Els poemes de Mondragó*, de Josep M. Llompart (successor de Sanchis Guarner en el mestratge literari des de l'Editorial Moll), actualment s'acosta al número 100.

Entre 1950 i 1962, la seva acció proselitista s'estén a tot el territori català gràcies a l'activitat dels secretariats de l'Obra del Diccionari, que actuen coordinadament, impulsats pel gran patriota que fou Joan Ballester i Canals: conferències, trobades, una exposició itinerant sobre el *Diccionari*, etc., van ser durant anys les principals, si no les úniques, activitats que es feien en llengua catalana —algun cop inacabades per intervenció de la policia, que exigia que l'acte es fes en castellà... Van ser anys de moviment continu que aglutinaren moltes accions de la resistència cultural catalana. En acabar-se el *Diccionari* l'any 1962 i dissoldre's els secretariats, el paper de motor de la iniciativa cultural ciutadana que assumí a Catalunya Omnium Cultural va ser assumit a Mallorca per l'Obra Cultural Balear —que s'allotjà inicialment a l'Editorial Moll, en el pis annex on es conservaven les calaixeres.

Reconeixements

Si és veritat que treballà molt, enmig de mil dificultats, durant tota la vida (ell considerava excessius els honors dels doctorats *honoris causa*, però es mostrava disposat a admetre'ls com a *laboris causa*), també ho és que, ja en vida, va veure la seva tasca àmpliament reconeguda. Als honors ja esmentats de l'Acadèmia Espanyola i l'Institut d'Estudis Catalans, cal afegir-hi el nomenament

de corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1949), el doctorat *honoris causa* per la Universitat de Basilea (1964) i per les de Barcelona (1978), Palma —ara UIB— (1983) i València (1984); el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1971); el Premi Ossian per la defensa de les minories lingüístiques (1978); la Medalla d'Or de l'Ajuntament de Ciutadella (1962), de la Generalitat de Catalunya (1982) i de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (1983), i el títol de «menorquí il·lustre» (1962). Li dedicaren carrers els ajuntaments de Palma, Ciutadella (el carrer on va néixer) i Manacor, i un parell de centres escolars a Mallorca i Menorca van fer servir el seu nom. Després de mort, esdevé fill adoptiu, primer, i després fill il·lustre, de Palma, i altres carrers i centres d'ensenyament de diferents poblacions prenen el seu nom.

Ell era conscient que havia tingut sort d'aconseguir salvar el *Diccionari*, malgrat nombrosos moments de perill —pensava sovint en el trist final que havia tingut l'ALPI, en el qual ell i Sanchis Guarner havien treballat amb tanta il·lusió i que quedà interromput *sine die* després de la publicació del primer volum, a cura de Sanchis.

Cal dir que va tenir sort també en l'aspecte familiar: una esposa excepcional, que compartí amb ell, amb alegria, una vida de gran austeritat i li va fer costat en tot moment, i quatre fills i quatre filles que van créixer sans i van seguir amb profit els estudis que van voler —i que no recorden haver vist mai el seu pare enfadat: els va educar sense renys ni males cares, apellant a la raó i al sentit de la responsabilitat, i els donà l'exemple d'afrontar amb enteresa i fins i tot amb bon humor les situacions adverses i respondre als atacs amb una ironia bonhomiosa, sense guardar mai rancor.

Els trets principals del seu caràcter tenaç i rioler (ben expressats pel vers ovidià «Dura tamen molli saxa cavantur aqua», que adoptà com a lema i presideix la seva tomba) i la seva actitud davant la política —no hi volgué entrar mai, i és difícilment classificable dins l'esquema de dretes i esquerres— i davant la religió —amb el *Sermó de la Muntanya* com a guia—, les exposa en el darrer capítol d'*Els altres quaranta anys*, que titula «Un quasi testament». Jo no sabria afegir-hi res.

M'adono que la meva exposició ha estat molt poc acadèmica, i me n'excusó; m'adono també que pot semblar —a més de massa llarga— excessivament encomiàstica, però sé que les hemeroteques em guardaran de mentir —encara ahir, en escaure's el desè aniversari de la seva mort, tota la premsa de Mallorca s'expressava en el mateix sentit, i aquest matí s'ha celebrat un acte d'homenatge al cementiri de Palma, organitzat per la Conselleria de Cultura del Govern Balear. En tot cas, confio que comprendreu que la comesa que l'Institut em va encarregar no era fàcil. He fet el que he pogut, i espero que en prendreu la bona voluntat.